

พิจารณาแนวความคิด habitus ของ Pierre Bourdieu ในฐานะตัวกำหนดการกระทำ¹

สุนีย์ ประสงค์บัณฑิต

ตัวกำหนดในทฤษฎีทางมานุษยวิทยา

หากจะกล่าวว่าวิชามานุษยวิทยามีจุดกำเนิดส่วนหนึ่งมาจาก “ความอยากรู้อยากเห็น” ที่มีต่อวัฒนธรรมของคนอื่นก็คงจะไม่ผิดนัก ความอยากรู้อยากเห็นของนักมานุษยวิทยาจะได้รับการแปลสภาพอยู่ในรูปของการเขียนบันทึกเชิงพรรณนาอย่างละเอียดถี่ถ้วนเท่าที่นักมานุษยวิทยาแต่ละคนจะสามารถกระทำได้ เหมือนเป็นการบอกเล่าเรื่องราวที่ตนได้ประสบพบเห็นให้ผู้อ่านได้รู้จักวัฒนธรรมอื่นที่ไม่ใช่วัฒนธรรมของตนเอง ในแง่นี้ นักมานุษยวิทยาจึงมีบทบาทคล้ายกับผู้แปลความหมายทางวัฒนธรรมแบบตรงไปตรงมา² คือเห็นอย่างไรก็บันทึกลงไปอย่างนั้น แต่นอกจากจะบอกเล่าเรื่องราวทางวัฒนธรรมอย่างตรงไปตรงมาแล้ว นักมานุษยวิทยาก็ยังสนใจการเปรียบเทียบข้ามวัฒนธรรมด้วย การเปรียบเทียบข้ามวัฒนธรรมทำให้มองเห็นความเหมือนและความต่างระหว่างวัฒนธรรม ในตอนแรกนักมานุษยวิทยาอาจสนใจว่าอะไรที่ทำให้คนแต่ละวัฒนธรรมมีความเหมือนหรือต่างกัน ต่อมาจึงเกิดคำถามที่ไปไกลกว่านั้นว่าอะไรคือสาเหตุแห่งพฤติกรรมของมนุษย์ จึงก่อให้เกิดแนวคิดเรื่องตัวกำหนด (determinator) ซึ่งสนใจว่าอะไรคือสิ่งที่กำหนดพฤติกรรมของคน

ในบทที่ 2 ของวิทยานิพนธ์ ผู้เขียนพยายามแสดงให้เห็นว่าทฤษฎีทางมานุษยวิทยามีตัวกำหนดการกระทำอยู่หลายอย่าง พวก Structural-functionalism มองว่าตัวกำหนดอยู่ที่สังคม ส่วน Structuralism มองว่าอยู่ที่ตรรกะแบบทวิภาค (binary logic) ซึ่งซ่อนอยู่ในความคิดของคน ขณะที่ Marxist มองว่าอยู่ที่เศรษฐกิจ การเมือง กฎหมาย อุดมการ ส่วน Ethnomethodology มองว่าอยู่ที่สามัญสำนึกของกลุ่ม ตัวกำหนดการกระทำเหล่านั้นอาจใช้อธิบายได้ดีในแต่ละยุคสมัย แม้ในปัจจุบันก็ยังใช้ได้ดียิ่ง แต่ในความเห็นของ Pierre Bourdieu มองว่าทฤษฎีเหล่านี้มีความเหมือนกันอยู่อย่างหนึ่ง ซึ่งก่อให้เกิดข้อบกพร่องในการนำไปใช้แก้ปัญหาทางวัฒนธรรม ความเหมือนนั้นอยู่ตรงที่ทฤษฎีเหล่านั้นทำให้คนถูกกำหนดจากตัวกำหนดอะไรบางอย่างโดยสิ้นเชิง คนจึงไม่สามารถกระทำการใด ๆ ได้ด้วยตนเองอย่างเป็นอิสระ สามสำนักทฤษฎีแรกมองว่าคนถูกกำหนดจากสิ่งที่เรียกว่า “โครงสร้าง” ส่วน Ethnomethodology ซึ่งไม่สนใจว่าโครงสร้างมีการกำหนดคนอย่างไร และพยายามทำให้คนมีบทบาทเป็นผู้กระทำโดยอิสระ แต่ในที่สุดแล้ว “สามัญสำนึกของกลุ่ม” ก็เป็นตัวกำหนดการกระทำของคนอยู่ดี นอกจากนี้ Ethnomethodology ก็ไม่สนใจด้วยว่าสามัญสำนึกนั้นมาจากไหน ทฤษฎีทางมานุษยวิทยาทั้งหมดดังกล่าวจึงมองคนในฐานะผู้ถูกกระทำ (passive) โดยไม่มีโอกาสได้แสดงบทบาทเป็นผู้กระทำ (active) บ้างเลย

¹ งานเขียนเล็ก ๆ ชิ้นนี้ดัดแปลงขึ้นจากบทที่ 2 และ 3 ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “แนวความคิดฮาบิทัส ของ ปีแอร์ บูร์ดิเยอ กับทฤษฎีทางมานุษยวิทยา” ของผู้เขียน เพื่อใช้ร่วมเสวนาในวันศุกร์ที่ 18 สิงหาคม 2549 ณ สำนักวิจัยสังคมและสุขภาพ กระทรวงสาธารณสุข จังหวัดนนทบุรี

² คำว่า “ตรงไปตรงมา” ในที่นี้ผู้เขียนตั้งใจใช้เพื่อขยายความการเขียนงานทางชาติพันธุ์วรรณาในยุคก่อนแนวคิดหลังสมัยใหม่ ซึ่งในเวลานั้นยังมิได้สนใจเรื่องอคติของผู้ประพันธ์

ในวิทยานิพนธ์ผู้เขียนไม่ได้ศึกษาทฤษฎีหลังสมัยใหม่นิยมซึ่งกำลังมีความสำคัญต่อการศึกษาในมานุษยวิทยาร่วมสมัย เพราะเกินศักยภาพของผู้เขียนในเวลานั้นหากต้องศึกษาทฤษฎีหลังสมัยใหม่นิยมพร้อม ๆ กับการอ่านงานของ Bourdieu แต่ในความเข้าใจของผู้เขียนเวลานี้ต่อทฤษฎีหลังสมัยใหม่นิยมเมื่อมองจากประเด็นเรื่องตัวกำหนด ผู้เขียนเข้าใจว่าในด้านหนึ่งดูเหมือนว่าทฤษฎีหลังสมัยใหม่นิยมก็ทำให้คนต้องตกอยู่ในตัวกำหนดอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะสัญณะหรือวาทกรรม แต่ในอีกด้านหนึ่งก็เหมือนกำลังบอกว่าอำนาจสามารถเปลี่ยนมือได้ คนจึงสามารถเป็นผู้กำหนดการกระทำของตนเองได้ ทั้งสองด้านนี้ก่อให้เกิดภาวะสุดขั้วขึ้นมา 2 ประการ ประการแรกเกิดความคิดว่าคนถูกกำหนดจากอำนาจบางอย่างโดยสิ้นเชิง ไม่มีทางหนีได้พ้น ประการที่สองเชื่อว่าคนสามารถกำหนดทุกอย่างได้หากอำนาจที่ครอบงำพวกเขาอยู่ถูกเปิดโปงออกมา แล้วคนก็จะไม่ถูกกำหนดโดยอำนาจใด ๆ อีกต่อไป

ส่วนแนวคิดของ Bourdieu เสนอว่าคนมีทั้งส่วนที่เป็นอิสระและส่วนที่ถูกจำกัด บางครั้งคนก็เป็นผู้ถูกกำหนดจากโครงสร้าง แต่ในบางครั้งคนก็สามารถกำหนดโครงสร้างได้บ้าง ซึ่งการพูดแบบนี้อาจถูกมองว่าเป็นการพูดอย่างกลาง ๆ ซึ่งไม่ว่าอย่างไรก็ไม่ผิด แต่ Bourdieu ก็พยายามพิสูจน์ให้เห็นว่ามีบางสิ่งบางอย่างที่ทำให้เป็นอย่างนี้ แม้บางสิ่งบางอย่างนั้นจะเป็นสิ่งที่มองไม่เห็น จับต้องไม่ได้ แต่หากพิจารณาแล้วก็น่าจะรู้สึกถึงการมีอยู่ของมันได้บ้าง บางสิ่งบางอย่างนั้นก็คือสิ่งที่ Bourdieu เรียกว่า habitus

Habitus คืออะไร

Habitus ก็คือตัวกำหนดอย่างหนึ่ง มีลักษณะเป็นโครงสร้าง แต่ขณะที่ ในทฤษฎีทางมานุษยวิทยาอ้างกล่าวข้างต้นตัวกำหนดเชิงโครงสร้างมีบทบาทเป็นผู้กำหนดการกระทำของมนุษย์เพียงฝ่ายเดียว habitus กลับเป็นโครงสร้างที่ทั้งป็นตัวกำหนดและถูกกำหนดในขณะเดียวกัน จึงอาจกล่าวได้ว่า habitus เป็นโครงสร้างที่ยืดหยุ่นมากกว่าโครงสร้างอย่างอื่น นอกจากนี้ habitus ก็เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในตัวคน ในขณะที่โครงสร้างอย่างอื่นเกิดอยู่ภายนอกตัวคน หรือแม้โครงสร้างทวิภาคของนักโครงสร้างนิยมจะอยู่ในตัวคน แต่นักโครงสร้างนิยมก็ไม่ได้อธิบายว่าโครงสร้างนั้นมาจากไหน ในบทที่ 3 ของวิทยานิพนธ์เรื่องบ้านของชาวคาบิล แสดงให้เห็นว่า habitus เกิดมาพร้อมกับคนตั้งแต่ในวัยเด็ก เมื่อเด็กได้มีปฏิสัมพันธ์กับคนอื่นในบ้านและข้าวของที่แวดล้อมตัวเขาอยู่ ในเวลานั้น habitus ก็ค่อย ๆ เริ่มก่อกำเนิดขึ้นมา เนื่องจากสิ่งที่อยู่รอบตัวเด็กมีคุณสมบัติเป็นคู่ตรงข้าม ความเป็นคู่ตรงข้ามจึงกลายเป็นกฎเกณฑ์ที่แทรกซึมเข้าไปอยู่ในตัวเด็ก ทำให้เด็กมีแนวโน้มที่จะมองสิ่งต่าง ๆ แล้วจัดจำแนกออกเป็นคู่ตรงข้าม ตรงนี้มีได้กำลังจะบอกว่าตรรกะทุกอย่างในโลกเป็นตรรกะแบบคู่ตรงข้าม หากแต่เป็นตรรกะแรก ๆ ที่เด็กได้เรียนรู้ ถึงแม้ว่า Bourdieu จะศึกษาแต่สังคมชาวคาบิล แต่นักมานุษยวิทยาควรตระหนักดีว่าในสังคมอื่นก็มีสิ่งที่เป็นคู่ตรงข้ามกันอยู่

ตรรกะแบบทวิภาคจึงไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเองโดยไม่มีที่มาที่ไป สำหรับ Bourdieu ตรรกะนี้เกิดจากสิ่งที่อยู่รอบตัวคน แล้วซึมซับเข้าไปอยู่ในตัวคน ดังนั้นถ้าจะค้นหากฎเกณฑ์เชิงโครงสร้างก็จะต้องไปดูในชีวิตประจำวันในสังคมซึ่งมีความเป็นพลวัตร ไม่ใช่ไปค้นหาที่นิตานุกรมหรือกฎเกณฑ์ทางเครือญาติซึ่งหยุดนิ่ง ไม่เคลื่อนไหว กฎเกณฑ์จะซึมซับเข้าไปอยู่ในตัวคนได้ด้วยการขัดเกลาทางสังคมซึ่งเป็นสิ่งที่ Durkheim เคยพูดเอาไว้แล้ว แต่ Bourdieu ก็มองต่อไปว่าแม้คนจะได้รับการขัดเกลาจากสังคม แต่คนก็ไม่ได้ถูกกำหนดจากสังคมเพียงฝ่ายเดียว สิ่งที่ซึมซับเข้าไปในตัวคนไม่ได้เป็นฝ่ายกำหนดคนเพียงฝ่ายเดียว แต่จะกลายเป็นทุนให้คนนำไปใช้ในการดำรงชีวิตทางสังคม เช่น การละเล่นต่าง ๆ ก็คือทุนที่เด็กจะใช้ต่อสู้เพื่อการดำรงอยู่ในสังคมเมื่อยามที่เด็กคนนั้นเติบโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่ เป็นการฝึกฝนการต่อสู้ภายใต้กติกาบางอย่าง แม้กระทั่งการรู้จักโกงอย่างถูกกติกาที่อาจ

เป็นสิ่งที่ได้รับการบ่มเพาะมาตั้งแต่ในวัยเยาว์ การที่ habitus เป็นทั้งโครงสร้างที่กำหนดคนจากภายใน และเป็นทุนจากภายในให้คนหยิบไปใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันจึงเรียกได้ว่าเป็นความยึดหยุ่นของโครงสร้างชนิดนี้

ทุนที่เกิดจาก habitus เป็นทุนที่มีลักษณะใกล้เคียงกับธรรมชาติ เรียกว่าเป็นธรรมชาติระดับที่สอง เหตุที่ทุนนั้นมีลักษณะใกล้เคียงกับธรรมชาติก็เพราะเป็นทุนที่ต้องใช้เวลาสั่งสมยาวนาน ยิ่งใช้เวลานานมาเท่าใดก็ยิ่งดูเป็นธรรมชาติมากเท่านั้น ดังนั้น ชาวเขาที่ได้เรียนรู้วัฒนธรรมของคนเมืองหรือวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ตั้งแต่ในวัยเด็ก ชาวเขาคงจะสามารถทำตัวกลมกลืนไปกับคนเหล่านั้นได้โดยง่าย โดยที่คนอื่นอาจดูไม่ออกได้ง่าย ๆ ในครั้งแรก ผู้เขียนยังไม่พบว่า Bourdieu อธิบายสิ่งที่เป็นธรรมชาติล้วน ๆ หรือธรรมชาติระดับที่หนึ่งอย่างไร เช่น พฤติกรรมที่มาจากพันธุกรรมหรือจากบรรพบุรุษ ลักษณะเฉพาะทางกายภาพของแต่ละคน ฯลฯ แต่ Bourdieu จะเน้นให้แยกแยะว่าอะไรที่ไม่ใช่ธรรมชาติ แต่เป็นเพียงวัฒนธรรมที่ถูกทำให้เป็นธรรมชาติเท่านั้น ซึ่งเป็นประเด็นที่สำคัญโดยเฉพาะกับการศึกษาเรื่องการต่อสู้ทางสังคม ตัวอย่างเช่น เด็กจากชนชั้นกลางอาจเล่นดนตรีสากลได้คล่องแคล่วจนราวกับเป็นธรรมชาติหรือเป็นพรสวรรค์ ทั้งที่ในความเป็นจริงเด็กคนนั้นอาจมีโอกาสได้ฝึกฝนมานานกว่าและมากกว่าเด็กคนอื่นเพราะครอบครัวมีฐานะดีกว่า แต่คนในสังคมจะชื่นชมแต่เพียงผลสำเร็จที่เห็นในขั้นสุดท้ายเท่านั้น ไม่สนใจแยกแยะระหว่างสิ่งที่เป็นธรรมชาติกับสิ่งที่ถูกทำให้กลายเป็นธรรมชาติ แต่ในขณะเดียวกันความสามารถในการเปลี่ยนวัฒนธรรมให้กลายเป็นธรรมชาติระดับที่สอง ก็อาจช่วยให้ผู้ที่เสียเปรียบได้มีโอกาสสั่งสมทุนที่เหมือนเป็นธรรมชาติเพื่อนำไปใช้ในการต่อสู้ได้บ้างเช่นกัน หากมีโครงสร้างที่เอื้ออำนวยโอกาสมากพอ

การสร้างหรือสั่งสม habitus จึงสัมพันธ์กับการเรียนรู้ การฝึกฝน หรือการฝึกหัดที่ต้องใช้เวลานาน Bourdieu บอกว่าการสั่งสม habitus มีระบบการทำงานเป็นแบบ dialectic (วิภาษวิธี) แต่ Bourdieu ก็ไม่ได้อธิบายว่า habitus ทำงานแบบเป็น dialectic อย่างไร คำว่า dialectic มาจากปรัชญา Hegel ซึ่ง Richard Bernstein (Bernstein: 1971, 19-21) บอกว่าถ้าอธิบาย dialectic ด้วยคำว่า thesis, antithesis และ synthesis นั้น จะเป็นการให้คำอธิบายที่หละหลวมเกินไปและทำให้ dialectic ของ Hegel กลายเป็นกระบวนการคงที่ ทั้งที่จริงแล้ว dialectic เป็นกระบวนการที่มีพลวัต Hegel อธิบายกระบวนการทำงานแบบ dialectic ของ Geist หรือ Spirit ด้วยการอุปมากับนกฟีนิกซ์ (Phoenix) ในตำนาน ซึ่งจะจุดไฟเผาตนเองจนกลายเป็นเถ้าถ่าน จากนั้นก็ถือกำเนิดขึ้นมาใหม่จากกองเถ้าถ่านนั้น การเกิดใหม่นี้จะทำให้นกฟีนิกซ์แข็งแกร่งกว่าเดิม คำอธิบายก็คือ Geist มีการพัฒนาตัวด้วยกระบวนการทำงานแบบ dialectic จากการต่อสู้และก้าวข้ามสิ่งที่เดิมคือข้อจำกัดหรืออุปสรรค เมื่อเอาชนะอุปสรรคได้แล้ว Geist ก็จะกลับคืนสู่ตัวมันเอง แล้วจะเกิดกระบวนการ dialectic ขึ้นมาอีกเป็นเช่นนี้ไปจนกว่าจะเอาชนะอุปสรรคได้ทุกอย่าง Geist จึงจะบรรลุจุดสมบูรณ์

จากกระบวนการทำงานแบบ dialectic ข้างต้น ผู้เขียนจึงทดลองนำมาอธิบายกระบวนการสั่งสม habitus ว่าเวลาที่คนมีปฏิสัมพันธ์กับโลกภายนอกนั้น คนไม่ได้เป็นเหมือนภาชนะบางอย่างที่สามารถเปิดออกแล้วเทสิ่งที่มาจากภายนอกลงไปได้ทันที แต่จะต้องมีการปรับตัวก่อน ซึ่งเป็นภาวะที่ยุ่งยาก จนกระทั่งคุ้นเคยหรือปรับตัวเข้ากับภาวะจากภายนอกแล้ว ก็เหมือนเป็นการก้าวข้ามอุปสรรคได้ จึงเป็นการพัฒนาตนเองไปอีกขั้นหนึ่ง การสั่งสม habitus อาจเข้าใจได้ง่ายขึ้นเมื่อดูจากเรื่องของการเรียนรู้หรือการฝึกฝน ระหว่างฝึกฝนผู้เรียนจะต้องประสบกับความยากลำบาก แต่เมื่อฝึกฝนสำเร็จแล้วก็เท่ากับเป็นการพัฒนาตนเองไปอีกขั้นหนึ่ง แล้วกระบวนการก็อาจเริ่มต้นขึ้นใหม่ เมื่อต้องฝึกฝนสิ่งใหม่

Bourdieu พยายามแสดงให้เห็นว่า habitus เป็นผลมาจากการทำงานของร่างกาย ทำให้คนสามารถแสดงการกระทำออกมาได้อย่างเป็นอัตโนมัติจากความเคยชิน แต่ก็ได้หมายความว่าคนจะทำอะไรโดยไม่มีสติ เพราะคนยังมีความคิด Bourdieu ไม่ได้ปฏิเสธส่วนที่เป็นความคิด แต่ความคิดกับร่างกายมีความสัมพันธ์กันไม่เฉพาะความคิดเท่านั้นที่เป็นตัวควบคุมการกระทำ แต่บางครั้งร่างกายก็มีอิทธิพลเหนือความคิดได้เช่นกัน ดังที่เราจะพบอยู่เสมอว่าบางครั้งเราคิดว่าจะทำอย่างหนึ่ง แต่ในทางปฏิบัติเรากลับทำออกมาอีกอย่างหนึ่ง เป็นการทำให้ไปตามความเคยชิน เราอาจต้องใช้ความตั้งใจอยู่หลายครั้งกว่าจะทำได้ตรงตามที่เราคิดหรืออาจทำไม่สำเร็จตามที่คิดเอาไว้เลย ซึ่งไม่ได้หมายความว่าร่างกายเป็นตัวถ่วงความคิด แต่ Bourdieu ต้องการให้มองว่าร่างกายก็เป็นพื้นที่บรรจุความรู้ เป็นพื้นที่สำหรับการฝึกฝนทักษะความชำนาญ ซึ่งคนในสังคมสมัยใหม่มักมองข้ามไป ตัวอย่างเช่น คนที่ทำงานในร้านยาสมุนไพร การจดจำชื่อยาจำนวนมากและสามารถหยิบยาได้อย่างถูกต้องก็ต้องอาศัยทักษะความชำนาญจากการปฏิบัติ ถ้าพึ่งเพียงการอ่านและจดจำตัวอักษรจากตำราคงไม่สามารถช่วยให้สามารถจดยาสมุนไพรได้อย่างคล่องแคล่วว่องไว แม้แต่การหอยา คนที่ฝึกมานานก็จะห่อได้อย่างรวดเร็วและสวยงาม ส่วนคนที่เพิ่งทำเป็นครั้งแรกก็ย่อมต้องเสียเวลาอยู่นาน

จากตัวกำหนดสู่ความรู้แบบประเพณี

ดังกล่าวก่อนหน้านี้ โครงสร้าง habitus ต่างจากโครงสร้างชนิดอื่นในทฤษฎีทางมานุษยวิทยาตรงที่เป็นโครงสร้างที่เป็นทั้งผู้กำหนดและผู้ถูกกำหนด ดังนั้น คนอาจได้รับการปลดปล่อยให้เป็นอิสระจากอำนาจภายนอกได้แต่คนจะหนีไม่พ้น habitus ของตนเอง เพราะสิ่งที่เปลี่ยนนิสัยความเคยชินเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยาก แต่คนก็อาจอาศัยความเคยชินของตนมาเป็นยุทธวิธีในการดำรงชีวิตได้ ในแง่นี้ความเคยชินก็อาจกลายเป็นเรื่องของความรู้ทางการปฏิบัติได้ นอกจากนี้ คนอาจเปลี่ยนแปลงนิสัยความเคยชินของตนได้ด้วยการซึมซับ habitus แบบอื่นเข้ามาอยู่ในตัว การมี habitus แบบอื่นเพิ่มเข้ามา ก็คือการขยายอาณาบริเวณความเป็นอิสระของตนเองออกไปแต่ถึงอย่างไร ก็ยังมีข้อจำกัดบางอย่างอยู่ดี แต่ข้อจำกัดนั้นก็อาจเป็นข้อดีคือเป็นสไตล์เฉพาะตัวของแต่ละคน ในกรณีของการเลือกก็เช่นเดียวกัน คนสามารถเลือกได้ท่ามกลางตัวเลือกอันจำกัด แต่หากมีตัวเลือกมากขึ้น คนก็จะสามารถเลือกได้มากขึ้น อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า habitus เป็นตัวกำหนดที่ยอมให้คนมีอิสระภายใต้ขีดจำกัดบางอย่าง

หากนักมานุษยวิทยาบอกว่าชาวบ้านไม่ได้เป็นเพียงผู้ถูกกำหนดจากโครงสร้าง แต่เป็นผู้สามารถกำหนดการกระทำและโครงสร้างได้ นักมานุษยวิทยาอาจให้ชาวบ้านก้าวเข้ามามีบทบาทในการแก้ไขปัญหาทางสังคมด้วยตนเองบ้าง ในขณะที่นักมานุษยวิทยาเป็นผู้ให้คำแนะนำหรือเป็นแรงกระตุ้นโดยอ้อม แนวคิดนี้คล้ายกับการให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วม แต่การมีส่วนร่วมนั้นต้องให้ชาวบ้านเป็นผู้นำในการแก้ปัญหาในสังคมของตนเอง ไม่ใช่ให้นักมานุษยวิทยาเป็นผู้นำ (ผู้เขียนคิดว่าแนวคิดนี้อาจได้รับการนำไปปฏิบัติบ้างแล้วในปัจจุบัน) แต่ก่อนที่จะให้ชาวบ้านเข้ามามีบทบาทในการแก้ปัญหา เราอาจต้องค้นหาว่าชาวบ้านมีทุนทางความรู้อะไรอยู่บ้าง ซึ่งชาวบ้านในแต่ละพื้นที่ก็มีทุนไม่เหมือนกัน วิธีแก้ปัญหาและผลลัพธ์ที่ได้จึงไม่จำเป็นต้องเหมือนกัน

เมื่อลองมองย้อนกลับไปในประวัติศาสตร์ทางความรู้ของชาวบ้านในสังคมไทยสมัยประเพณี จะพบว่ามีความรู้ที่อาศัยการปฏิบัติทางร่างกายอยู่มากมาย เช่น ประเพณี พิธีกรรม การเล่นเพลงหรือดนตรีพื้นบ้าน ความรู้ในการทำมาหากิน เช่น การปลูกข้าว การทำสวน การจักสาน การทอผ้า แม้กระทั่งความรู้ในการใช้ยาสมุนไพรรักษาโรค ฯลฯ อันที่จริงสิ่งต่าง ๆ ดังกล่าวก็คือสิ่งที่นักมานุษยวิทยาศึกษากันมานานแล้ว ความรู้เหล่านี้ในสมัยก่อนไม่ได้ถ่ายทอดผ่านการอ่านจากตำรา (หรือถึงแม้จะต้องมีการอ่านตำรา แต่ก็เน้นที่การปฏิบัติจริง

เป็นสำคัญ) แต่ถ่ายทอดจากการช่วยงานพ่อแม่ การเป็นเด็กฝึกงาน หรือการปฏิบัติเป็นประจำทุกปี ดังได้กล่าวแล้วว่าสังคมสมัยใหม่มองข้ามความรู้เหล่านี้ไป แม้แต่ตัวชาวบ้านเองก็มองว่าสิ่งที่พวกเขามีอยู่ไม่ใช่ “ความรู้” เพราะไม่ได้เรียนจากในโรงเรียน ดังนั้น เราจะทำอย่างไรให้ชาวบ้านรู้สึกภาคภูมิใจว่าสิ่งที่พวกเขามีอยู่นั้นเป็นความรู้ที่ไม่ด้อยไปกว่าความรู้ที่ได้จากในโรงเรียน เพราะนี่คือทุนทางความรู้ของสังคมไทยที่สืบทอดมาแต่บรรพบุรุษ แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่ควรทำให้ชาวบ้านมองว่าความรู้ของตนเหนือกว่าดีกว่าความรู้ชนิดอื่น ๆ เพราะจะทำให้พวกเขามีโลกทัศน์แคบ แล้วในที่สุดความรู้นั้นก็ตายไปพร้อมกับพวกเขา

ดังนั้น ชาวบ้านที่จะมีความสามารถในการแก้ปัญหาในสังคมของตนเอง นอกจากจะต้องเป็นผู้มีความรู้เกี่ยวกับสังคมตนเองเป็นอย่างดีแล้ว ก็ยังต้องเป็นผู้มียุทธวิธีในการปรับตัวเข้ากับสังคมสมัยใหม่ได้ดีด้วย ซึ่งเท่ากับเป็นการรักษา habitus เดิมเอาไว้ พร้อมกับขยายอาณาบริเวณ habitus ออกไปด้วยวิธีที่ขัดแย้งหรือทำลาย habitus เดิมให้น้อยที่สุด ดังนั้น แนวคิดเรื่องการผสมผสานระหว่างของดั้งเดิมกับของใหม่จึงยังไม่เพียงพอ แต่ต้องเป็นการผสมผสานที่สามารถรักษาสไตล์หรือนิสัยความเคยชินดั้งเดิมของท้องถิ่นตนเองไว้ได้ด้วย เพราะการรักษาความเคยชินดั้งเดิมเอาไว้จะทำให้ชาวบ้านทุกคนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมได้ ไม่เพียงเฉพาะผู้ที่เป็แกนนำเท่านั้น

นอกจากนี้นักมานุษยวิทยายังอาจเป็นผู้สร้างโครงสร้างโดยทางอ้อมขึ้นมาใหม่ เพื่อเป็นทางเลือกเพิ่มให้แก่วรรณ ให้พวกเขาหลอมรวมเอาโครงสร้างนั้นเข้าไปเป็นนิสัยความเคยชินแบบใหม่สำหรับใช้ในภายหน้า หรืออย่างน้อยก็ให้ชาวบ้านได้เปรียบเทียบว่ามีตัวเลือกอีกอย่างหนึ่งนอกจากตัวเลือกที่มีอยู่เดิม การเพิ่มตัวเลือกให้แก่วรรณก็คือหนทางหนึ่งในการช่วยขยายขีดจำกัดของโครงสร้างออกไป ให้พวกเขารู้สึกมีอิสระในการตัดสินใจเพิ่มขึ้นแม้เพียงเศษเสี้ยวเดียว เพราะการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ก็ตามที่เกิดขึ้นแม้เพียงน้อยนิดในวันนี้ ก็อาจก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้มากในวันหน้า การเปลี่ยนแปลงที่มาจากรากฐานภายในวัฒนธรรมของตนเองจะยั่งยืนและเข้มแข็งกว่าหรือไม่ เป็นเรื่องที่ต้องรอคอยการพิสูจน์ต่อไป แต่หากนักมานุษยวิทยาจะทดลองพิสูจน์แล้ว อุปสรรคที่ต้องเผชิญอย่างไม่อาจเลี่ยงได้ก็คือนิสัยความเคยชินของนักมานุษยวิทยาเอง

บทสรุป

Bourdieu เองมองว่าทฤษฎีของเขายังไม่สมบูรณ์ ทฤษฎีจะสมบูรณ์ได้ก็ต่อเมื่อได้รับการนำไปใช้ แม้เมื่อใช้แล้วพบข้อบกพร่องของทฤษฎี ก็กลับยิ่งทำให้ทฤษฎีของเขาสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ทศนะเช่นนี้อยู่บนพื้นฐานที่ว่า Bourdieu ไม่ต้องการให้ทฤษฎีของเขาเป็นกฎเกณฑ์บางอย่างที่กำหนดผู้ใช้ทฤษฎีอยู่เพียงฝ่ายเดียว เพราะเขาตระหนักว่าผู้ใช้ก็มีความสามารถในการประยุกต์หรือตัดสินใจเลือกเมื่อต้องเผชิญกับสถานการณ์จริง เขาจึงยอมให้มีการเปลี่ยนมือ “ผู้สร้าง” จากเดิมที่ Bourdieu เป็นผู้สร้างทฤษฎีขึ้นมา เปลี่ยนให้ผู้ใช้ทฤษฎีของเขาเป็นผู้สร้างและสานทฤษฎีต่อไป ผลงานจากการสานนั้นจะคงามมีคุณค่าเพียงใด ผู้สานทุกคนย่อมต้องยกให้คนอื่นในสังคมเป็นผู้ตัดสิน แล้วคนอื่นเหล่านั้นก็อาจต้องเป็นผู้สานต่อไป เมื่อใดที่ผลจากการสานสร้างคุณูปการให้กับสังคมให้อย่างยั่งยืน เมื่อนั้นทฤษฎีของเขาจึงจะสมบูรณ์ ทศนะเรื่องความยังไม่สมบูรณ์ของทฤษฎีไม่เพียงใช้ได้กับทฤษฎีของ Bourdieu คนเดียวเท่านั้น แม้แต่ทฤษฎีที่เราเคยศึกษาผ่านกันมาหรือทฤษฎีที่กำลังจะศึกษาต่อไปก็สามารถใช้ทศนะเช่นนี้ได้ เราจึงไม่จำเป็นต้องคอยคัดทฤษฎีใด ๆ ทิ้งไป เพื่อแสวงหาทฤษฎีที่สมบูรณ์แบบอันใหม่ เพราะความสมบูรณ์แบบของทฤษฎีอาจขึ้นอยู่กับผู้ที่นำไปใช้ ทฤษฎีที่มีอยู่จะเป็นทุนให้นักมานุษยวิทยา กลายเป็นผู้สร้างสรรค์ได้ด้วยตนเอง คงไม่มีผลงานชิ้นใดเป็นนวัตกรรมใหม่โดยปราศจากการอาศัยทุนดั้งเดิมโดยสิ้นเชิง แม้กระทั่งความบกพร่องจากของเดิมจนอยากจะปฏิเสธทิ้งไป นั่นก็คือทุนอันยิ่งใหญ่ที่ก่อให้เกิดการ

สร้างผลงานชิ้นใหม่ที่เหมาะสมกับสถานการณ์จริงมากกว่า หากผู้ใดปรารถนาจะเป็นผู้สร้างนวัตกรรมโดยไร้ซึ่ง
ทุนเดิม ประหนึ่งเป็นพระเจ้าผู้สร้างโลก ผู้นั้นอาจต้องจินตนาการหรืออธิษฐานให้ตนเองถือกำเนิดขึ้นท่ามกลาง
สุญญากาศ อยู่ท่ามกลางความโดดเดี่ยวปราศจากผู้คนหรือสิ่งของแวดล้อมใด ๆ